

ŠIAULIŲ „KULTŪROS“ BENDROVĖS (1920–1937) KNYGŲ MENINĖ KULTŪRA

Emilija Koženevskaja | Vilniaus universiteto Knygotyros ir
dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: emilija.kozenevskaja@gmail.com

Šis straipsnis – tai pirmas išsamus žvilgsnis į Šiaulių „Kultūros“ bendrovės knygų meninį apipavidalinimą ir jo savitumus, padėsiantis praplėsti knygos meno raidos Lietuvoje pažinimą. „Kultūros“ bendrovė skirtina prie ryškiausių Lietuvos Respublikos (1918–1940) pirmojo dešimtmečio leidyklų. Jos nariai steigėjai buvo aktyvūs to meto visuomenės ir kultūros veikėjai – Steigiamojo Seimo narys Kipras Bielinis, šiauliečiai teisininkai Stanislovas Lukauskis, Kazimieras Šalkauskis, Kazimieras Venclauskis, Peliksas Bugailiškis (abu buvo ilgamečiai valdybos pirmininkai), pedagogai Jonas Murka, Stasys Brašiškis. Bendrovės leidybinė veikla buvo orientuota į pasaulietinį švietimą. Ji leido gerai parinktas, platesniems visuomenės sluoksniams prieinamo turinio knygas, didelį dėmesį skyrė modernių vadovėlių, kitų mokomųjų, mokslo populiarinimo, vaikams skirtų leidinių parengimui. Iš viso pasirodė 173 leidyklos knygos. „Kultūros“ bendrovė ypač nusipelnė puoselėdama meninę savo leidinių kultūrą – stengtasi, kad jie būtų panašūs į Vakarų Europos leidyklų leidinius. Siekdama nustatyti charakteringus bendrovės išleistų knygų meninio apipavidalinimo bruožus, straipsnio autorė de visu išanalizavo Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje saugomų „Kultūros“ bendrovės 114 leidinių. Prieita prie išvados, kad, atsižvelgiant į nepalankias XX a. trečiojo dešimtmečio knygų gamybos sąlygas, grafikos kūrėjų stoką ir bendras lietuviškosios knygos meninės kultūros tendencijas, „Kultūros“ bendrovė sugebėjo užtikrinti pakankamai aukštą savo leidžiamų knygų meninio apipavidalinimo lygį. Iliustruotų leidinių dalis sudaro apie 70 proc. viso leidybinio bendrovės repertuaro. Atskirų leidinių rūšių meniniame apipavidalinime buvo atsižvelgta į jo specifiką. Sekdama Vakarų Europos leidyklų pavyzdžiu, „Kultūros“ bendrovė apipavidalinti jos knygų ėmė kvieisti Lietuvos dailininkus. Iliustracijų bendrovės leidiniams sukūrė Kazys Šimonis, Gerardas Bagdonavičius, Pranas Giedravičius, Aldona ir Antanas Kazanavičiai. Kai kurioms verstinėms knygoms panaudotos

žinomų užsienio dailininkų reprodukcijos (Wilhelmo Buscho, Eugeno Osswaldo, Franzo Müllerio-Münsterio, Paulio Gustave'o Doré). Itin gera spaudos kokybe ir aukšta menine kultūra išsiskiria Vokietijoje spausdintos „Kultūros“ bendrovės knygos, kurios meniniu požiūriu jau lygiavosi į Vakarų Europos leidinius.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: „Kultūros“ bendrovė, Šiauliai, meninis apipavidalinimas, knygos menas, knygų grafika, Kazys Šimonis, Gerardas Bagdonavičius, Antanas Kazanavičius, Aldona Kazanavičienė, Pranas Giedravičius.

Viena ryškiausių Lietuvos Respublikos (1918–1940) pirmojo dešimtmčio leidyklų buvo Šiauliuose veikusi „Kultūros“ bendrovė. Jos įnašas į knygų leidybą svarus ir kiekybiniu, ir kokybiniu atžvilgiu. „Kultūra“ skirtina prie stambiausių tarpukario Lietuvos komercinių leidyklų, išleidusių daugiau nei 100 leidinių¹. Pirmaisiais šalies nepriklausomybės metais ji įžvelgė būtinybę teikti visuomenei *tobulesnių leidinių turinio ir formos atžvilgiu*. Bendrovės leidybinė ir kultūrinė švietimoji veikla buvo orientuota į pasaulietinį švietimą. Ji leido gerai parinktas, platesniems visuomenės sluoksniams prieinamo turinio knygas, daug dėmesio skyrė tinkamesnių modernių vadovėlių, kitų mokomųjų, mokslo populiarinimo leidinių parengimui. Bendrovės leidiniai praturtino lietuvių literatūrą teminiu ir idėjiniu filosofiniu požiūriu, nubrėžė tolesnius leidybos raidos kelius. Tačiau išskirtinis „Kultūros“ bendrovės nuopelnas yra estetinė jos leidinių vertė. Skirdama nemažai dėmesio savo leidžiamų knygų meninei išvaizdai ir poligrafinei kokybei, leidykla stengėsi pakelti bendrą lietuviškosios knygos kultūrą. Ji siekė, kad lietuviškoji knyga meniniu požiūriu jeigu neprilygtų, tai bent būtų panaši į Vakarų Europos leidyklų leidinius. Svarbus „Kultūros“ bendrovės žingsnis buvo į knygų apipavidalinimo darbą įtraukti lietuvių dailininkus – būtent čia išaugo ir kaip knygos meno specialistai subrendo Kazys Šimonis ir Gerardas Bagdonavičius.

„Kultūros“ bendrovės knygų meninis apipavidalinimas iki šiol tyrinėtas menkai. Bendrovės leidybinę veiklą kiek išsamiau yra tyrinėjęs Vladas Žukas², glaustai aptardamas ir leidyklos išleistų leidinių meninę išvaizdą. Kai kuriuos charakteringus knygų meninio apipavidalinimo bruožus bandė nagrinėti menotyrininkas Vytenis Rimkus³, pabrėždamas, kad gausiame „Kultūros“ bendrovės knygų sraute dar tebeslypi nemažai aiškintinų įdomių faktų, praplečiančių knygos meno raidos Lietuvoje pažinimą. Dar nėra pakankamai žinoma, kaip buvo kuriama estetinė bendrovės leidinių vertė, kokią reikšmę ji turėjo knygos meno plėtotei Lietuvoje.

Šio straipsnio tikslas yra nustatyti „Kultūros“ bendrovės knygų meninio apipavidalinimo savitumus. Remdamasi Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Bibliografijos ir knygotyros centro parengta retrospektyviaja 1918–

1940 m. lietuviškų knygų bibliografija⁴, straipsnio autorė parengė išsamią „Kultūros“ bendrovės leidinių rodyklę⁵. Nustatyta, kad 1921–1937 m. laikotarpiu leidykla išleido 173 leidinius (su pakartotinėmis laidomis). Naudojantis rodykle straipsnio autorė *de visu* ir tipografiniu metodu išanalizavo 114 bendrovės knygų, saugomų Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje. Į tyrimą neįtraukti neiilustruoti mažos apimties („Kultūros“ knygynėlio“, „Pigiosios bibliotekos“ serijų), informaciniai bei normatyviniai gamybiniai praktiniai leidiniai. Atliekant analizę naudotasi ir kitais informaciniais tyrimo duomenų šaltiniais: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriaus (LMA VB RS) ir nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriaus (LNB RS) fonduose saugomais archyviniais „Kultūros“ bendrovės raštvedybos dokumentais bei korespondencija, ilgamečio bendrovės valdybos pirmininko Pelikso Bugailišio⁶, Kazio Šimonio⁷ atsiminimais.

KNYGOS MENO BŪKLĖ LIETUVOJE XX A. TREČIAJAME DEŠIMTMETyje

Knygos apipavidalinimas yra sintetinis menas, glaudžiai susijęs su knygos konstrukcija, estetika, spaudos technologija. Todėl siekiant išanalizuoti „Kultūros“ bendrovės leidinių meninį apipavidalinimą, visų pirma yra būtina apžvelgti XX a. trečiojo dešimtmečio knygų gamybos sąlygas ir bendras knygų meninės kultūros tendencijas.

Audronė Glosienė, tyrinėjusi knygų leidybą ir platinimą tarpukario Lietuvoje, 1918–1940 m. lietuviškosios knygos meninio apipavidalinimo raidoje išskiria du laikotarpius, kurių riba laiko 1928 m.⁸ Pirmuoju nepriklausomybės dešimtmečiu Lietuvoje išspausdintų knygų meninės kultūros lygis buvo gana žemas. Tokią

1 STONIENĖ, Vanda. *Lietuvos knyga ir visuomenė: nuo spaudos draudimo iki nepriklausomybės atkūrimo (1864–1990)*. Vilnius, 2006, p. 57.

2 ŽUKAS, Vladas. *Bendrovės knygoms leisti ir platinti, 1918–1940*. Vilnius, 1998, p. 97–120.

3 RIMKUS, Vytenis. „Kultūros“ bendrovės leidinių meninis vaizdas. Iš „Kultūros“ bendrovei – 75: konferencijos, vykusios 1995 m. lapkričio 24 d. Šiaulių „Aušros“ muziejuje, pranešimai. Šiauliai, 1995, p. 15–19.

4 *Knygos lietuvių kalba, 1918–1940*: kontrolinis sąrašas. Vilnius: Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Bibliografijos ir knygotyros centras,

1997–2002. T. 1: Knygos: A–Č, D–J, K, L–M, N–R, S–T, U–Ž.

5 KOŽENEVSKAJA, Emilija. *Šiaulių „Kultūros“ bendrovės (1920–1937) knygų meninis apipavidalinimas*: bakalauro darbas. Vilnius, 2013, p. 68–77.

6 BUGAILIŠKIS, Peliksas. *Gyvenimo vieškeliais*. Vilnius, 1994, 536 p.

7 ŠIMONIS, Kazys. *Gyvenimo nuotrupos*. Vilnius, 1959, 207 p.

8 GLOSIENĖ, Audronė. *Knygų leidyba ir platinimas Lietuvoje, 1918–1940*: disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1992. VUB RS, f. 76–3360, lap. 80.

situaciją lėmė menka poligrafijos bazė bei profesionalių spaustuvininkų, knygos grafikų, apipavidalintojų stoka.

Po nepriklausomybės atgavimo šalyje veikusioms spaustuvioms buvo būdingas atsilikimas – dauguma spaustuvininkų buvo savamoksliai, naudotasi pasenusia ir susidėvėjusia poligrafine įranga, rinkėjai tekstą vis dar rinko rankomis. Tai lėmė dideles spaudos kainas – literatūros istoriko Leono Gudaičio nuomone, trečiojo dešimtmečio pradžios lietuviška spauda buvo viena brangiausių pasaulyje⁹. Tam tikrą vaizdą apie spaustuvių darbo kultūrą galime susidaryti iš tarpukariu leistų poligrafiniams skirtų periodinių leidinių. „Spaustuvininko“ įžanginiame straipsnyje rašoma: „<...> įsikūrusių spaustuvių dabar Lietuvoje beveik visų vienintelis tikslas: kad tik šiaip taip atlikti darbą ir už jį paimti kuodidžiausią atlyginimą – pelną, – visai nesirūpinant patobulinti techniką ar tikriau sakant – spaudos meną. Paimk dabar kokį tik nori Lietuvoj išleista spaudinį, tai beveik kiekviename rasi daugybę techniškų trūkumų, netobulumų, klaidų ir t. t. – tiesiog jovalas, kaip kartą J. Tumas spaudą pavadino.“¹⁰

Neuostabu, jog poligrafijos įmonės nei kokybės, nei apimčių požiūriu leidėjų netenkino. Todėl po nepriklausomybės paskelbimo dauguma lietuviškų leidinių, nepaisant to, kad ilgėjo jų leidybos laikas, buvo spausdinami užsienyje, pirmiausia kaimyninėje Vokietijoje. Ji viliojo Lietuvos leidėjus mažomis paslaugų kainomis ir patikima darbų kokybe. P. Bugailiškis rašė: „<...> mūsų spaustuvių nebuvo dar kaip reikiant pritaikintos didesniems technikos reikalavimams, stigo kiek geresnio techninio personalo, įrankių ir popieriaus formatų pasirinkimo. O vokiečių to laiko valiutos konjunktūra ir jų lengvomis sąlygomis teikiamoji speciali spaudos medžiaga (klišės, reprodukcijos, atspaudos) <...> žymiai lengvino darbą.“¹¹ Leidėjai vokiečių spaustuvininkų paslaugomis, nepaisant nuolatinio markės kurso kritimo, naudojosi iki 1924 m., kol Lietuvos vyriausybė priėmė sprendimą paremti vietinės spaudos pramonę ir labai padidino įvežamų spaudinių muitus.

Bendrą estetinę spaudinių išvaizdą neigiamai veikė ir tai, kad pirmaisiais nepriklausomybės dešimtmečiais knygos ir periodiniai leidiniai Lietuvoje buvo leidžiami nesilaikant jokių apipavidalinimo normų ar standartų. Parinkdami knygai formatą leidėjai neatsižvelgdavo nei į jos teksto turinį, nei į būsimąjį skaitytoją. Net tos pačios serijos ar rūšies leidiniai būdavo leidžiami skirtingų formatų. Iš dalies tai lėmė prasta ekonominė leidėjų padėtis. Privalomų naudoti formatų tvarka įsigaliojo tik 1936 m. sausio 1 d. – šie metai imti laikyti lietuviškosios knygos apipavidalinimo sunorminimo metais¹².

Trečiojo dešimtmečio viduryje rašytame straipsnyje apie lietuviškosios knygos meną dailėtyrininkas Paulius Galaunė konstatavo: „Mes knygos, kaip tam tikro meno objekto, neturime. Mūsų knyga vis dar tebėra lopšely. Nuskurusiame lopše-

ly!¹³ Pasak dailėtyrininkės Ingridos Korsakaitės, trečiajame dešimtmetyje daugumai lietuviškų knygų dar stigo meninės visumos, harmoningos, su spaudinio tekstu susijusios plastinės sandaros¹⁴. Leidinių maketais dažniausiai rūpinosi ne profesionalūs dailininkai, o spaustuvininkai. Plečiantis leidybai, bendra meninė spaudos kultūra kilo labai lėtai. Tik nedaugelis leidinių sulaukdavo iliustracijų, paprastai leidėjus tenkindavo tik meninis viršelio apipavidalinimas. Istorikė Marija Mašiotaitė-Urbšienė lietuviškosios knygos nelaime įvardijo įvairius jos papuošimus: „Mūsų leidėjai be mažiausios atodairos gadina knygas įvairiomis vinjetėmis.“¹⁵ To meto knygų apipavidalinime vyravo skirtingos stilistikos atsitiktiniai elementai. Tipografiniai papuošimai buvo trafaretiški, atgyvenę – jie buvo parenkami iš turimų spaudos formų, dažnai nesisiejo su leidinio turiniu. Ingridos Korsakaitės teigimu, „privatūs leidėjai <...> reklamos ir biznio sumetimais vaikėsi pigaus efektingumo, prasilenkdami su geru skoniu, saiku, meniškumu.“¹⁶ Pasitaikydavo tokių atvejų, kai leidėjai savo nuožiūra tipografiniais papuošimais papildydavo dailininkų darbus arba jų neatsiklausę iliustracijas, sukurtas kuriai nors knygai, panaudodavo kituose leidiniuose, kur dažnai jos jau visai netiko.

Nepriklausomos valstybės gyvenimo aušroje grafikos kūrėjų pajėgos buvo silpnesnės nei kitų dailės šakų, pavyzdžiui, tapybos. Pasak menotyrininkės Giedrės Jankevičiūtės, keli grafikos įgūdžių turėję dailininkai visą trečią dešimtmetį dirbo ne kaip laisvi menininkai, bet kaip užsakovo norų paisantys atlikėjai, o jų veiklą ryškiausiai reprezentavo pašto ženklai, banknotai, įstaigų emblemos, knygų ir žurnalų viršeliai bei viena kita iliustracija¹⁷. Profesionalūs knygos dailininkai imti ugdyti tik nuo 1926 m., kai buvo įsteigta Kauno meno mokyklos Grafikos studija. Vangiai besiformuojančiame knygų apipavidalinime pynėsi kelios linijos – rusų simbolizmo, vokiško jugendo, prancūziško *art nouveau* stilistikos elementai¹⁸.

9 GUDAITIS, Leonas. *Laiko balsai*. Vilnius, 1985, p. 49.

10 Pirmasis mūsų žingsnis. *Spaustuvininkas*, 1923, nr. 1, p. 1.

11 BUGAILIŠKIS, Pelikšas. Naujų kelių beiškant. Iš *XXVII knygos mėgėjų metraštis*. Kaunas, 1937, t. 2, p. 74.

12 STONIENĖ, Vanda. *Lietuvos knyga ir visuomenė*. Vilnius, 2006, p. 67.

13 GALAUNĖ, Paulius. Knygų menas. *Baras*, 1925, nr. 1, p. 70.

14 KORSAKAITĖ, Ingrida. XXVII knygos mėgėjai ir lietuvių knygos menas. Iš: *XXVII knygos*

mėgėjų metraštis. Kaunas, 2004, t. 3, p. 84.

15 URBŠIENĖ, Marija. Lietuviškos knygos estetiškumas ir praktiškumas. *Židinys*, 1929, nr. 11, p. 339–340.

16 KORSAKAITĖ, Ingrida. Grafika. Iš *XX a. lietuvių dailės istorija*. Vilnius, 1982, t. 1, p. 219.

17 JANKEVIČIŪTĖ, Giedrė. *Lietuvos grafika. The Graphic Arts in Lithuania, 1918–1940*. Vilnius, 2008, p. 11.

18 ZOVIEENĖ, Danutė. *Lietuvos šiuolaikinės tiražinės knygos meniniai ypatumai*: disertacija. Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2009. LNB RS, f. 132–4731, lap. 21.

KNYGŲ ESTETINIO VERTINIMO KRITERIJAI

Plačiaja prasme terminu *knygos menas* yra apibūdinama vieninga išorinių ir vidinių knygos elementų meninė harmonija. Vidiniai elementai – tai tekstas, iliustracijos, puošybos elementai, leidybiniai duomenys, atvartas ir jo kompozicija, išoriniai – formatas, apimtis ir viršelis. Meniniame apipavidalinime išskiriami du esminiai knygos sandaros lygmenys: makrotipografika (apima knygos struktūrą, architektoniką, kompoziciją, ritmą) ir mikrotipografika (apima raidžių, žodžių ir eilučių išdėstymą).

Knygos meno terminą vienas pirmųjų panaudojo vokiečių menotyrininkas Otto Grautoffas 1902 m. išleistoje monografijoje *Šiuolaikinio knygos meno raida Vokietijoje*¹⁹. Terminas atsiradimas yra sietinas su XIX a. pabaigoje kilusiu knygos meno atsinaujinimo sąjūdžiu. Techninė spaudos pažanga lėmė bendrą vakarietišku spaudinių meninio apipavidalinimo ir tipografikos nuosmukį, itin pagausėjo menkaverčių leidinių. Tai sukėlė stiprią reakciją pagrindiniuose Vakarų Europos spaudos centruose – iškeltas tikslas reformuoti knygos meną ir pakelti spaudinių meninio apipavidalinimo lygį. Vokietijoje reakcija prieš knygų „nekultūringumą“ peraugo į Knygos meno judėjimą (vok. *Buchkunstbewegung*), kuris susiformavo XIX a. pabaigoje ir truko iki XX a. trečiojo dešimtmečio²⁰. Pagrindinis judėjimo siekis buvo suteikti knygai naują modernią išvaizdą ir formą. Iškelta idėja, kad išoriniai ir vidiniai knygos elementai turi sudaryti vieningą meninę visumą. Judėjimą vystė įvairios kultūros organizacijos ir skirtingų profesijų asmenys – rašytojai, dailininkai, bibliofilai, antikvarai, leidyklos, spaustuvės, bibliotekos, žurnalų redakcijos. Centrai buvo Miunchenas, Berlynas, Leipcigas ir Darmštatas. Vokietijoje kilęs Knygos meno judėjimas lėmė specifinės knygos dailininko apipavidalintojo specialybės susiformavimą. Jo užduotis – įsigilinti į būsimos knygos rankraščio bei iliustracinės medžiagos turinį ir tipografikos priemonėmis sukurti atitinkamą funkcinį vaizdą. Judėjimo idėjos bei nauji suformuluoti principai rado atgarsį kitose šalyse, ypač Rytų ir Pietryčių Europoje, o Skandinaviją ir Nyderlandus labiau paveikė Anglijoje kilęs vadinamasis *private presses* judėjimas.

Lietuvoje dar nebuvo susiformavusių pakankamų sąlygų pritaikyti naujus suformuluotus knygos meno principus. Kaip jau minėta, pirmaisiais nepriklausomybės dešimtmečiais knygų apipavidalinimas buvo suvokiamas tik kaip meniškasis viršelis, o ne vieninga meninė visuma. Todėl analizuojant „Kultūros“ bendrovės knygų meninį apipavidalinimą, vidiniai ir išoriniai knygos elementai vertinti pavieniui. Buvo svarbu nustatyti, ar knygos apipavidalinimas atitinka leidinio pobūdį, kuris nusako formatą, šriftą, teksto skilties ir puslapių paraščių santykius, iliustracijų ir kitų dekoratyvinių elementų naudojimą. Nemažai dėmesio buvo tel-

kiami į grafinę „Kultūros“ bendrovės knygų medžiagą. Siekta nustatyti, kokią dalį produkcijos sudaro iliustruoti leidiniai, kiek knygų ir kokias yra apipavidalinę su leidykla bendradarbiavę dailininkai.

VOKIETIJOJE SPAUSDINTOS KNYGOS

1921–1922 m., tik pradėjusi vykdyti leidybinę veiklą, „Kultūros“ bendrovė didesnę leidinių dalį išspausdino Vokietijoje. Užsakymai daugiausia buvo teikiami Leipcige įsikūrusioms spaustuvėms – Bibliografijos instituto, Augusto Hofmanno, Oscaro Brandstetterio, „Gustav Pritz & Co“. Šis miestas nuo XVIII a. buvo Vokietijos knygų spausdinimo centras, be to, 1921–1922 m. čia studijavo vienas „Kultūros“ bendrovės steigėjų, pedagogas Stasys Brašiškis. Jis buvo įpareigotas susipažinti su kaimyninės šalies knygų leidybos metodais, poligrafijos technika, užmegzti ryšius su geriausiomis Vokietijos spaustuvėmis ir leidyklomis, taip pat įgaliotas bendrovės vardu sudarinėti sutartis su poligrafijos įmonėmis dėl spaudos darbų, rūpintis užsienyje spausdinamų leidinių poligrafine kokybe²¹. Siekdama vietos spaustuvininkams teikiamų lengvatų, „Kultūros“ bendrovė S. Brašiškio siūlymu buvo įstojusi į Vokietijos knygų leidėjų sąjungą. Tačiau kylant markės vertei ir didėjant spaudos kainoms, Vokietijoje spausdinta vis mažiau. Be to, prof. V. Žuko teigimu, „Kultūros“ bendrovė buvo kritikuojama dėl to, kad į užsienį išplaukia nemaža dalis valiutos²².

1921–1922 m. Vokietijoje pasirodė 19 „Kultūros“ bendrovės knygų (iš 29), o 1923–1925 m. – dar šešios. Daugiausia leidinių buvo išspausdinta Bibliografijos instituto spaustuvėje Leipcige – čia jų parengta 13. Josepho Scholzo spaustuvėje Maince išspausdintos keturios knygos, „Gustav Pritz & Co“ – trys, A. Hoffmanno ir O. Brandstetterio – po dvi, „Wolf & Sohn“ Miunchene – viena. P. Bugailiškis yra paminėjęs, kad bendradarbiauta ir su Otto Mayerio spaustuve Ravensburge²³, tačiau leidybiniuose duomenyse ji niekur nenurodoma.

Bendroje trečiojo dešimtmečio pradžios Lietuvos spaudos produkcijoje spalvotu viršeliu ir dideliu formatu išsiskyrė svetur išspausdintos „Kultūros“ bendrovės knygos – lietuvių tautosakos rinkinys *Dainos* ir *Eglė žalčių karalienė*. Abu leidinius apipavidalino dailininkas Kazys Šimonis. *Dainos* (1922) – vienas stambiausių ir

19 GRAUTOFF, Otto. *Die Entwicklung der modernen Buchkunst in Deutschland*. Leipzig: Seemann, 1901. 224 p.

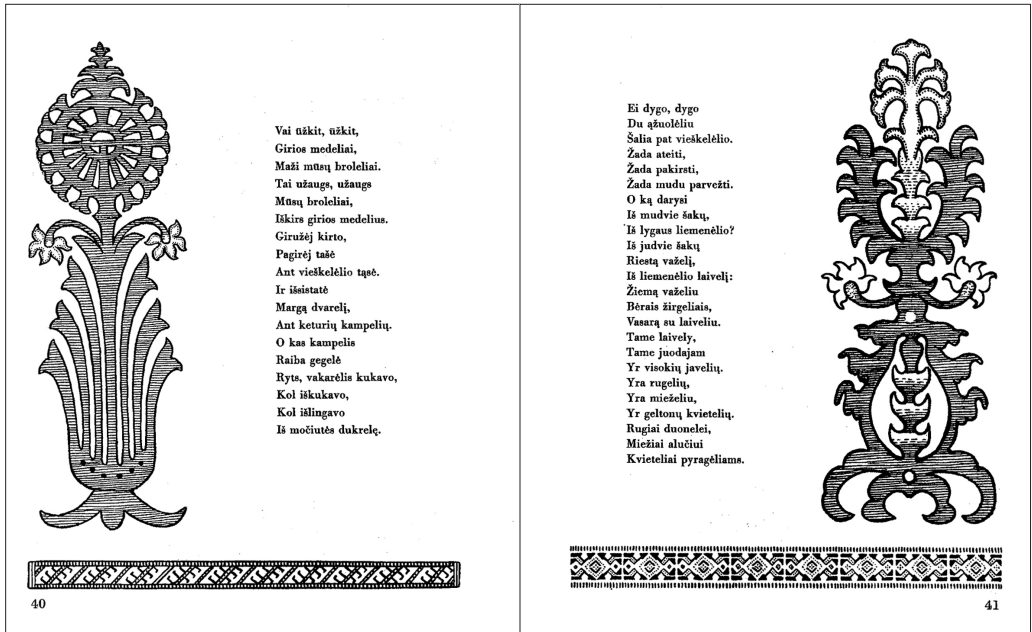
20 1927 m. Leipcige surengta tarptautinė knygos meno paroda, kuri įprasmino bibliofilinių leidinių reikšmę ir įtaką masinės knygų produkcijos kokybiniam šuoliui. 1928 m. Kelne ir 1932 m. Leipcige

vykusios knygos meno parodos, taip pat 1929 m. Vokietijoje pradėtas rengti Gražiausios knygos konkursas žymėjo Knygos meno judėjimo kulminaciją ir pabaigą.

21 BUGAILIŠKIS, išnaša 6, p. 301.

22 ŽUKAS, išnaša 2, p. 118.

23 BUGAILIŠKIS, išnaša 6, p. 301.

1 PAV. Lietuvių tautosakos rinkinio „Dainos“ (1922) atvartas su dailininko Kazio Šimonio vinjetėmis

reikšmingiausių K. Šimonio iliustracinės grafikos darbų²⁴. Jis taip pat žymi „Kultūros“ bendrovės ir dailininko bendros veiklos pradžią. Atsiminimuose K. Šimonis rašo: „Skaitant suomių epą „Kalevala“, kilo mintis sudaryti iš lietuvių liaudies dainų kažką panašaus į epą. <...> Kadangi tokiam leidiniui paruošti neturėjau pakankamai žinių, tai pagalbon pasikviečiau Kazį Binkį, kad padėtų tvarkyti tekstą ir užmegzti ryšį su leidėjais. K. Binkis tuojau susisieki su „Kultūros“ bendrove, kuri, susipažinusi su veikalu, apsiėmė išleisti.“²⁵ Leidinį puošia 360 ornamentinių ir vaizdinių K. Šimonio sukurtų vinječių. Vienos iš jų kurtos kaip realistiniai vaizdeliai, kitoms panaudoti liaudies meno motyvai – daugiausia medinių kryžių ir architektūros puošybos ornamentika. Teminėmis vinjetėmis dailininkas siekė išryškinti dainų turinį, pagrindinius herojus. Dažnas kūrinių motyvas – bernelis ant žirgo ir mergelė darželyje. Sutinkamos ir peizažinės vinjetės, kuriose taip pat atsispindi charakteringi nacionaliniai motyvai: koplytstulpiai ir stogastulpiai, kapinaitės, piliakalnis, lietuviška sodyba. Greta realistinių vinječių derinami pasakiški, simboliniai piešiniai²⁶. Pasirodžius *Dainoms*, K. Šimoniui buvo priekaištaujama dėl neoriginalumo, iliustracijų kartojimosi, menko jų ryšio su turiniu²⁷. Pasak I. Korsakaitės, dailininkas

dar nepagrindė savo darbų vidiniais žodinės ir plastinės liaudies kūrybos ryšiais, giliau netransformavo tautodailės tradicijų. Jis tik gana išoriškai pritaikė liaudišką ornamentą tautosakos leidinio apipavidalinimui, o bandymai atskleisti dainų turinį buvo dar labai iliustratyvūs²⁸. Dėl meninio apipavidalinimo trūkumų buvo atsakinga ir pati leidykla, kuri *Dainose* panaudojo kitam leidiniui sukurtus ornamentus, be to, daug vinječių ir ornamentų buvo atspausdinti ne vietoje²⁹.

1924 m. Bibliografijos instituto spaustuvėje ofsetu išspausdinta „Kultūros“ bendrovės knyga *Eglė žalčių karalienė* – pirmasis lietuvių liaudies pasakos leidimas su spalvotomis iliustracijomis³⁰. Leidinyje jų yra vienuolika, signuotos tik keturios. Siužetinės iliustracijos, darniai sujungtos puslapyje su dekoratyviniais motyvais, rodo didėjantį knygos visumos supratimą, kurio ankstesniems K. Šimonio darbams stigo. Vaizdiniai ir ornamentiniai fragmentai sudaro bendrą ansamblį, dekoratyviai įrėmina tekstą. Tačiau bendrą puošnų išpūdį menkina silpnokas piešinys, netikslios proporcijos ir nedarnus koloritas. K. Šimonis pirmasis lietuvių dailėje interpretavo senąją liaudies pasaką, kuri vėliau buvo ne kartą perkurta įvairiose meno srityse. Plėtojant to meto lietuviškų vaikų knygų, ypač tautosakos leidinių, iliustravimą, šio dailininko nuopelnai labai svarbūs – didelę savo kūrybos dalį jis paskyrė kaip tik vaikų knygai³¹.

Bendradarbiaudama su Vokietijos leidėjais ir spaustuvinkais, „Kultūros“ bendrovė išleido keletą gausiai iliustruotų knygų, skirtų ikimokyklinio ir jaunesnio mokyklinio amžiaus vaikams. Tai kelios Brolių Grimmų, Perrault ir Friedricho Rückerto pasakos: *Miesto muzikantai ir Ežio ir zuikio lenktynės*, *Batuotas katinas* (abi 1922), *Medelis plačiašakis ir Vaikelis daugianoris* (1923), *Broliukas ir sesutė* (1924). Jos tapo tikra naujiena Lietuvos knygų rinkoje³². Dailėtyrininkė I. Korsakaitė, tyrinėjusi XX a. pradžios tokio pobūdžio lietuviškus leidinius, pasiūlė vartoti terminą „paveikslėlių knyga“ kaip vertinį iš kitų kalbų (pavyzdžiui, vokiečių – *Bilderbuch*, anglų – *picture book* ir pan.). Be to, ji nurodo, kad minėtos knygos buvo parūpintos iš Josepho Scholzo leidyklos Maince, kuri nuo 1904 m. pradėjo leisti meniškai iliustruotų paveikslėlių knygų serijas³³. „Kultūros“ bendrovės parengti tokio tipo leidiniai vaikams yra gana didelio formato, turi nedaug puslapių, jie

24 KORSAKAITĖ, Ingrida. *Gyvybinga grafikos tradicija*. Vilnius, 1970, p. 67.

25 ŠIMONIS, išnaša 7, p. 176.

26 KORSAKAITĖ, išnaša 16, p. 238.

27 JEDZINSKIENĖ, Danutė. *Kazys Šimonis*. Vilnius, 1986, p. 27–28.

28 KORSAKAITĖ, išnaša 16, p. 238.

29 ŠIMONIS, išnaša 7, p. 176.

30 KORSAKAITĖ, Ingrida. Iš lietuviškų paveikslėlių knygų istorijos (1900–1930). *Knygotyra*, 1996, nr. 23 (30), p. 42.

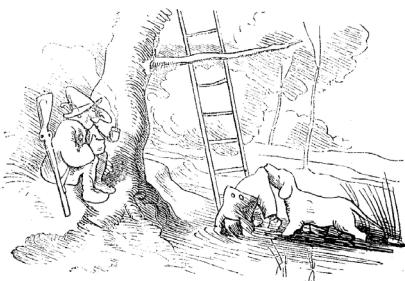
31 Ten pat, p. 43.

32 KORSAKAITĖ, Ingrida. Iliustruotų vaikų knygų leidyba tarpukario Lietuvoje. *Menotyra*, 1996, nr. 1, p. 56.

33 KORSAKAITĖ, išnaša 30, p. 37, 41.

Kur bus buvęs šast medėjas su šuniu,
Šunelis pamatė nelaimę
Pnkšt į dumblynę vaikiukų ištraukt.

Už kelių nutvėjęs jis velka vaikežą,
Medėjas sau pipkė berūtko.

— 6 —

2 PAV. Dailininko Wilhelmo Buscho paveikslėlių knyga „Varniukų gūžta. Dramblio kerštas. Padauža Pranelis“ (1921)

atspausdinti ant storo popieriaus. Išraiškingas iliustracijas knygoms *Miesto muzikantai* ir *Ežio ir zuikio lenktynės* bei *Batuotas katinas* sukūrė Miuncheno dailininkas, animalistas ir gyvulinių pasakų iliustratorius Eugenas Osswaldas. Jo meninei manierai būdingas plokštuminis spalvų dekoratyvumas, raiškus kontūras rodo garsaus XIX a. antros pusės knygų iliustratoriaus Walterio Crane'o poveikį, nors kartu E. Osswaldas buvo ir tipiškas biurgeriškos bydermejerio stiliškos tęsėjas. J. Scholzo naudota algrafijos technika pagerino poligrafinę spalvotų iliustracijų kokybę³⁴. Visas keturias paveikslėlių knygas sudaro spalvotos viso puslapio ir nespaltvotos mažesnio formato iliustracijos.

Iš pasirodžiusių paveikslėlių knygų minėtina garsaus XIX a. humoristo, dailininko ir poeto Wilhelmo Buscho *Varniukų gūžta. Dramblio kerštas. Padauža Pranelis* (1921). Ji išspausdinta Miunchene „Wolf & Sohn“ spaustuvėje, kuri, dar dailininkui gyvam esant, daugkartiniais leidimais spausdino jo paveikslėlių knygas³⁵. Leidinyje pateikiamos siužetinės humoristinių piešinių serijos.

„Kultūros“ bendrovė išleido du meno albumus – tai Leipcigo Bibliografijos instituto

spaustuvėje išspausdinti paveikslų reprodukcijų rinkiniai *Rafaelis* (apie 1925) ir *Anzelmas Feuerbachas* (1922). Abu leidiniai apipavidalinti labai panašiai. Jų viršeliai atspausdinti ant dekoratyvaus tamsiai rudos spalvos kieto popieriaus, kraštus puošia ornamentinis juodas rėmelis, o viduryje įklijuotos ovalo formos spalvotos paveikslų reprodukcijos. Antraštiniuose lapuose spausdinami nespaltvoti dailininkų portretai. Pirmuose leidinių puslapiuose pristatomos trumpos gyvenimo ir kūrybos apžvalgos. Albume *Rafaelis* įžanginis tekstas yra įrėmintas, naudojami keli tipografiniai papuošimai – inicialinė raidė ir augalinis ornamentas. Toliau leidinyje pateikiama 10 spalvotų dailininko paveikslų reprodukcijų. Jos klijuojamos atskirai ant storų kartono lapų. Knygoje *Anzelmas Feuerbachas* įžanginį tekstą puošia dvi

vinjetės – nespalvoti dailininko paveikslai. Albumą sudaro 12 kokybiškai atspausdintų spalvotų šio dailininko paveikslų reprodukcijų.

„Kultūros“ bendrovė Vokietijoje išspausdino kelis rašto ir piešimo metodikai skirtus leidinius, kurių parengimui ir apipavidalinimui buvo reikalingos geresnės techninės galimybės. Tai Oscaro Seinigo *Mąstomoji paišyba tipų paišybos pagrindu* (1921) ir Stasio Brašiškio *Raštas: jo mokymo naujieji keliai ir 19 rankos rašto pavyzdžių* (1922). Pastarosios knygos apipavidalinimas itin išsiskiria menine darna ir vientisumu. Prakalboje autorius pažymi, kad rašyti metodinę medžiagą ir derinti pavyzdžius padėjo Leipcige gyvenantis dailininkas W. Schreieris. Leidiniui buvo tinkamai panaudotas aukštos kokybės standus baltas spaudos popierius, ant kurio ryškiai atsispaudė grafiniai ir tipografiniai elementai, tarp jų – septynios toninės iliustracijos su eksplikacija. Parinktas netipiškas formatas (185 x 243). Estetinės švaros įspūdį formuoja plačios atvarto paraštės, nesuspaustas tekstas, darniai subalansuoti tarpai tarp raidžių, žodžių ir eilučių. Skyriai prasideda dešinėje atvarto pusėje teksto bloką nuleidžiant keliomis eilutėmis žemyn. Tokiu būdu knygos kompozicijoje atsiranda ritmas. Pagrindinis tekstas neskaidomas į poskyrius, tačiau kiekvienoje pastraipoje rėmeliu išskiriama tema arba svarbiausia teksto mintis. Knygos pabaigoje pateikiami rašto, ornamentų ir paveikslėlių pavyzdžiai.

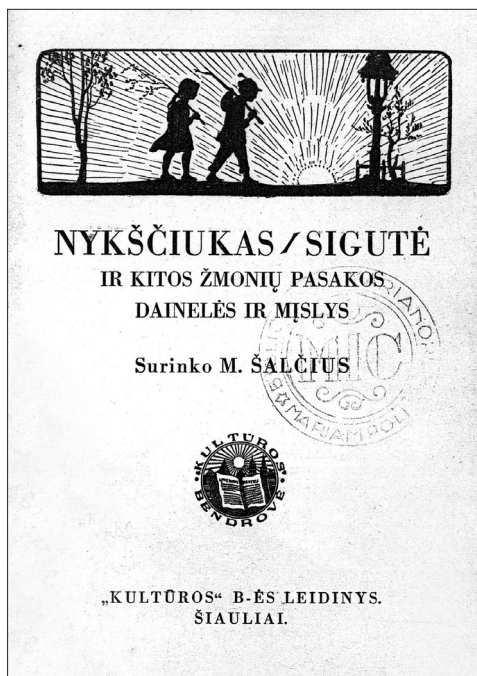
VIRŠELIŲ IR ANTRAŠTINIŲ LAPŲ APIPAVIDALINIMAS

Būtų galima išskirti kelis „Kultūros“ bendrovės knygų viršelių meninio apipavidalinimo principus. Didesnė dalis viršelių buvo patikėta apipavidalinti spaustuvininkams. Poligrafijos įmonėse viršelių meninis vaizdas paprastai buvo komponuojamas kaip antraštinis lapas, papildomai uždedamas tiesių linijų ar ornamentinis rėmelis. Viršelyje svarbiausi duomenys apie knygą buvo spausdinami skirtingo dydžio, paprastai vienodu šriftu. Didžiausiomis raidėmis buvo išskiriamas knygos pavadinimas, kitų leidybinių duomenų šrifto dydį lėmė jų svarbumas. Dažniausiai tokio pobūdžio knygų viršeliuose dar buvo įkomponuojamas bendrovės signetas, piešinys arba nuotrauka. Vokietijos spaustuvės buvo linkusios piešinių įrėminti ovalo arba stačiakampio formos rėmuose. Apie 30 proc. „Kultūros“ bendrovės leidinių puošia Lietuvos ir užsienio dailininkų sukurti viršeliai. Autorius ir pavadinimas kartais buvo nurodomi knygos nugarėlėje. Tarp tokių leidinių galima paminėti R. Tagorės *Namai ir pasaulis* (1925), S. Brašiškio *Raštas* (1922).

Tiriamuoju laikotarpiu antraštinio lapo apipavidalinimu, leidybinių duomenų išdėstymo jame forma paprastai rūpinosi spaustuvininkai. 1934 m. pasirodžiusiam

žurnale „Spaudos menas“ rašoma: „Išmokinti surinkti gražų viršelį arba titulą negalima. Tai priklauso išimtinai rinkėjo skoniu ir mokėjimui parinkti šriftą ir eilutes sugrupuoti taip, kad gautųsi gražus išpūdis.“³⁶ Taigi, antraštinio lapo estetinę išvaizdą daugiausia lėmė jį apipavidalinusio spaustuvininko meninis skonis ir tinkamas šrifto, jo dydžio parinkimas. Vis dėlto buvo susiformavę tam tikri leidybinių duomenų knygos pradžios lape išdėstymo principai, kurie atsispindėjo ir „Kultūros“ bendrovės leidinių apipavidalinime.

Analizuojant „Kultūros“ bendrovės knygas *de visu*, pastebėta, kad beveik visos jos turi vieną pagrindinį antraštinį lapą. Taip pat nustatyta, kokie leidybiniai duomenys dažniausiai buvo pateikiami. Visuose leidiniuose buvo nurodomas knygos autorius, pavadinimas ir leidykla, šalia jos paprastai buvo spausdinami išleidimo metai (nurodomi ne visuose leidiniuose) ir vieta (Šiauliai). Jeigu knyga buvo versitinė, autoriaus vardas ir pavardė paprastai buvo sulietuvinami. Į užsienio autorių pavardžių lietuvinimą savo straipsnyje dėmesį buvo atkreipusi istorikė M. Urbšienė.

3 PAV. Knygos „Nykščiuikas; Sigutė ir kitos žmonių pasakos, dainelės ir mįslės“ (1922) antraštinio lapo kompozicija

4 PAV. Lietuvių tautosakos rinkinio „Dainos“ (1922) antraštinio lapo kompozicija

nė, teigdama, kad to daryti nereikėtų – skaitytojui, savo bibliotekoje turinčiam to paties autoriaus leidinių kitomis kalbomis, tai esą sukeltų painiavą³⁷. Bendrovės leidinių antraštiniame lape dažnai buvo pateikiami ir kiti duomenys: serijos pavadinimas, paantraštė, vertėjas, šiek tiek rečiau – iš kokios kalbos versta ar koku užsienio autoriumi remtasi. Norėdama suteikti knygai išskirtinumą, bendrovė vertėją nurodydavo ir viršelyje. Puikus pavyzdys – O. Wilde'o knyga *Pasakos* (1924). Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomas laiškas, kuriame leidykla kreipiasi į Joną Jablonskį (jaunesn.) su prašymu leisti spausdinti vertėjo pavardę viršelyje, argumentuodama, kad „reikia čia nepamiršti, kad mums teks konkuruoti su Puidos vertimu, „Vaivos“ išleistu.“³⁸ Greičiausiai kalbama apie Kazio Puidos išverstą O. Wilde'o pasakų rinkinį *Granatų pavėsy*, kurį „Vaivos“ leidykla išleido 1923 metais.

Beveik visų „Kultūros“ bendrovės leidinių antraštiniuose lapuose leidybiniai duomenys išdėstyti antikinės urnos forma. Ši kompozicija, pagrįsta simetrija, buvo laikoma geriausia³⁹. Knygos pavadinimo išskyrimui buvo naudojamas didžiausias šrifto dydis, knygos autorius, kiti leidimo duomenys spausdinti keliais punktais mažesniu šrifto. Autoriaus pavardė dažnai išskiriama kelių linijų pabraukimu. Pavadinimas buvo komponuojamas kiek aukščiau optinio lapo centro, autorius – virš pavadinimo arba po antrašte. Kiek žemiau lapo vidurio buvo komponuojamas leidyklos signetas arba vinjetė, antraštinio lapo apačioje nurodoma leidykla, vieta ir metai. Knygoje *Nykščiuikas; Sigutė ir kitos žmonių pasakos, dainelės ir mįslės* (1922) vinjetė komponuojama antraštinio lapo viršuje.

Tautosakos rinkinys *Dainos* (1922) ir A. Kazanavičienės *Jaunučiai daigeliai* (1922) – du pavyzdžiai, kai antraštinių lapą apipavidalina ir dailininkas. Visą šrifto liniją *Dainų* pradžios lapą apipavidalino K. Šimonis, sukurdamas savitas šrifto formas. Vienos raidės erdvios, apvalios, kitos – griežtesnių linijų ir formų. A. Kazanavičienės leidinio antraštiniame lape autorės slapyvardį ir pavadinimą apipavidalino A. Kazanavičius. Jo šrifto stilistika švelnesnė, lengvesnė, raidės turi daugiau užrietiųjų, jos puošnios ir ornamentiškos.

Avangardinių vėjų į „Kultūros“ bendrovės knygų antraštinio lapo apipavidalinimą įnešė Š. Savičo ir B. Šumkauskio spaustuvė. Ji išskirtinai išdėstė Stasio Santvaro knygos *Minių mylimoji* (1924) ir *Tūkstantis ir viena naktis* (1923) leidybinius duomenis. Šiuose leidiniuose atsiranda priešantraštinis lapas. Pirmajame spaudinyje priešantraštiniame lape nurodomas knygos autorius, užrašas komponuoja-

36 Knygos titulo ir viršelio konstrukcija seniau ir dabar. *Spaudos menas*, 1934, nr. 1, p. 18.

37 URBŠIENĖ, išnaša 15, p. 342.

38 „Kultūros“ bendrovės laiškas Jonui Jablonskiui. LMA VB RS, f. 62–5, lap. 191.

39 Išnaša 36, p. 17–20.

mas lapo viduryje. Pagrindiniame antraštiniame lape knygos pavadinimas ir paantraštė komponuojami apačioje prie atvarto centro (lenkimo linijos), o leidyklos signetas – dešinės pusės viršuje. Knygos *Tūkstantis ir viena naktis* priešantraštiniame lape spausdinamas tik leidyklos signetas, o antraštinis lapas jau komponuojamas įprastine antikinės urnos forma. Toks pagrindinių knygos duomenų išdėstymas įnešė tam tikros kompozicinės dinamikos ir netikėtumo.

LEIDINIŲ RŪŠIŲ MENINIS APIPAVIDALINIMAS

MOKOMIEJI LEIDINIAI. Iš mokomųjų leidinių savo specifika labiausiai išsiskiria pradinio skaitymo ir rašymo vadovėlių meninis apipavidalinimas. „Kultūros“ bendrovė yra išleidusi dviejų autorių parengtus tokio pobūdžio leidinius. Tai Jono Trinkūno trijų dalių *Spindulėlis* ir Augustino Jakučionio dviejų dalių *Kelias į šviesą*.

Pasak dailėtyrininkės I. Korsakaitės, elementorių rengimas bei leidyba remiasi lėtai kintančiais jų mokymo turinio ir vaizdinės medžiagos principais. Garsiniu skaitymo mokymo metodu parengtų pradžiamokslių iliustravimo atspirties taškas tradiciškai yra atskiros, tam tikrus garsus žyminčios abėcėlės raidės ir tomis raidėmis prasidedantys arba jų turintys žodžiai. Dažniausiai parenkami gamtos objektų bei daiktų, kurie ir vaizduojami atitinkamuose piešinėliuose, pavadinimai. Knygų grafikoje – tai elementariausias teksto ir tiesiogiai jį iliustruojančio piešinio santykis. Juo grindžiamas esminis, specifinis elementorių iliustracijos tipas⁴⁰.

Stilistiniu požiūriu vientisiasias yra pirmosios *Spindulėlio* dalies meninis apipavidalinimas. Elementorius yra gausiai iliustruotas – iš viso jame spausdinami 68 štrichiniai piešiniai ir jų kompleksai, vadovėlyje taip pat įdėta abėcėlė, susidedanti iš spausdintinių ir rašytinių raidžių. 14 paveikslėlių yra signuoti K. Šimonio inicialais. Kai kurie piešiniai yra perspausdinti iš kitų leidinių: trys A. Kazanavičiaus inicialais signuoti piešiniai iš A. Kazanavičienės *Jaunųjų daigelių*, inicialinė V raidė iš vaikiškos knygelės *Nykščiuokas; Sigutė ir kitos žmonių pasakos, dainelės ir mįslės*. Pastarasis puošybos elementas kartojamas ir kitose *Spindulėlio* dalyse, kiekviename leidinyje po porą kartų.

Elementorinėje pradžiamokslio dalyje, vaikui pradėdant mokytis skaityti, yra pateikiamos atskiros abėcėlės raidės, vėliau jos grupuojamos į skiemenis, žodžius, nesudėtingus sakinius. Atsižvelgus į leidinio paskirtį buvo parinktas stambus beserifinis šriftas, sakiniai elementoriuje spausdinami didžiosiomis raidėmis. Atskirus sakinio žodžius atstoja arba juos papildo maži paveikslėliai – vaizdiniai jų atitikmenys, kurie padeda ugdyti rišlaus teksto skaitymo įgūdžius. Elementoriams yra būdingas daugiau ar mažiau pabiras kelių pavienių piešinių junginys viename puslapyje.

Pasak I. Korsakaitės, įvairiuose kraštuose susiformavo ikonografinis kai kurių raidžių kanonas. Lietuvių pradžiamoksluose paplito tokie pastovūs raidžių įvaizdžiai (jie atsispindi ir analizuojamame leidinyje): su pirmąja abėcėlės raide *a* prasmingai siejamas vaiko gyvenime pirmapradis motinos įvaizdis, su *y* – yla, *m* – mala gironomis, *j* – joja ir t. t.⁴¹ Poelementorinėje dalyje pateikiama skaitinių medžiaga. Pakinta šrifto tipas ir dydis – tekstas imamas spausdinti serifinėmis mažesnėmis raidėmis. Vaizdinė grafika mažai kuo skiriasi nuo grožinės vaikų literatūros ar pažintinių knygų iliustracijų. Jose nebe atkartojami pavieniai daiktai, o vaizduojami siužetai.

Kitos *Spindulėlio* skaitinių dalys, taip pat elementorius *Kelias į šviesą* pasižymi eklektiškumis ir stilistiškai margomis iliustracijomis. Beveik visos jos yra perspausdintos iš kitų, dažniausiai vaikiškų leidinių. Šalia štrichinių piešinių atsiranda toninių iliustracijų.

Vyresniųjų klasių mokiniams skirti vadovėliai iliustruojami mokslinėmis pažintinėmis iliustracijomis. Aritmetikos vadovėliuose dominuoja sąlyginės iliustracijos – brėžiniai, schemas, lentelės. Gamtos mokslų leidiniuose pateikiamos dalykinės iliustracijos – piešiniai, meninės reprodukcijos, fotografijos, šalia jų beveik visuomet spausdinamas aiškinamasis tekstas (eksplikacija). Vadovėliuose tekstas yra skirstomas į struktūrines dalis, skyrių pavadinimai išskiriami stambesniu šriftu, paliekamos platesnės interlinijos. Svarbesnės teksto vietos išskiriamos kursyvu arba žodžių retinimu. Skaitytojui papildomos informacijos suteikia, padeda jam naudotis knyga pagalbiniai informaciniai tekstai – turinys, prakalba, rekomenduojama ar naudota literatūra. Vadovėliuose dažnai spausdinama pastebėtų ir ištaisytų klaidų lentelė.

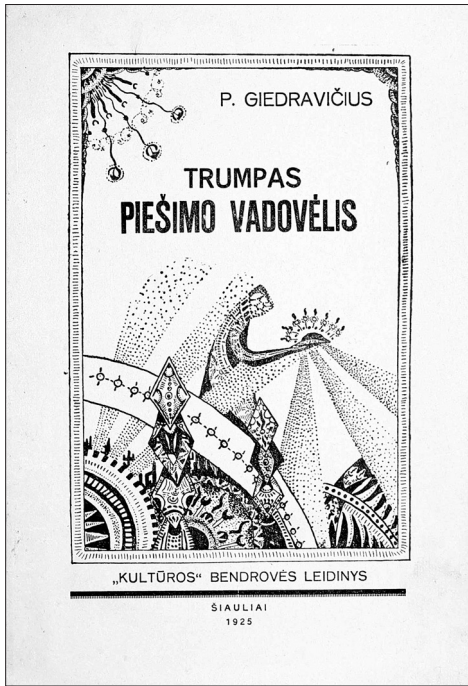
1925 m. „Kultūros“ bendrovė išleido pedagogo Prano Giedravičiaus parengtą *Trumpą piešimo vadovėlį*. Pirmoje knygos dalyje, skirtoje piešimo teorijai, pateikiama apie 130 autoriaus parengtų brėžinių, vaizduojančių skirtingas linijas, kampus, figūras, aiškinančių, kaip piešti ornamentus, daiktus ar gyvūnus. Antroje dalyje jau spausdinama daugiau toninių iliustracijų – apie 40 dailininko sukurtų piešinių.

Vadovėlių iliustracijos paprastai buvo skolinamos iš užsieninių leidinių, tik jų viršeliuose bandoma apibendrinti mokslinės literatūros turinį originaliomis meninėmis priemonėmis. 1924–1925 m. nemažai bendrovės parengtų vadovėlių, taip pat mokslo populiarinimo knygų apipavidalino vienas žymiausių profesionalių Šiaulių miesto dailininkų Gerardas Bagdonavičius. Minėtini šie leidiniai: J. Trojanovskio *Gamta ir jos reiškiniai*, dvi *Gamtos mokslo vadovėlio* dalys, N. A. Borodino *Gamtos mokslai ir jų taikinimas gyvenimui*. G. Bagdonavičiaus viršeliai dekoratyvūs, dažnai juose panaudojamos kelios spalvos, bendrai vaizdinei kompozicijai vykusiai

40 KORSAKAITĖ, Ingrida. Elementorių iliustravimas ir apipavidalinimas. Iš *Lietuviški elementoriai*.

Kaunas, 2000, p. 105–106.

41 Ten pat, p. 106.

5 PAV. Dailininko Prano Giedravičiaus sukurtas viršelis leidiniui „Trumpas piešimo vadovėlis“ (1925)

6 PAV. Dailininko Gerardo Bagdonavičiaus sukurtas viršelis N. Osipovskio knygai „Kraujo lašo kelionė“ (1924)

panaudojamas įvairus šriftas. Viršeliuose pirmiausia informuojama apie knygų turinį, geriausiuose iš jų vengiama iliustratyvumo, siekiama meninės visumos.⁴²

MOKSLO POPULIARINIMO LEIDINIAI. „Kultūros“ bendrovės išleisti mokslo populiarinimo leidiniai išsiskiria mokslinių pažintinių iliustracijų gausa. Pagal poligrafinį jų apipavidalinimą dominuoja toninės iliustracijos – nuotraukos, paveikslų reprodukcijos. Nuotraukomis iliustruojamos pažintinės geografijos knygos apie užsienio valstybes. P. Bugailiško pasakojimą *Kaip gyvena norvegai* (1921) papildė 22 atšiaurią gamtą vaizduojančios nuotraukos ir paveikslų reprodukcijos. Keliautojo Mato Šalčiaus istorinio pobūdžio knygą *Kaip susikūrė Jungtinės Amerikos Valstybės* (1922) iliustruoja 5 viso puslapio piešiniai, 3 žemėlapiai, 2 portretai ir keletas nuotraukų, kuriose įamžinti senieji Amerikos gyventojai, žemės ūkis, kraštovaizdis, panoraminiai miestų vaizdai, architektūros paminklai. Kita M. Šalčiaus knyga *Tarp Pietų Amerikos gyvulių* (1921) yra paremta gamtininko Charles'o Darwino raštais *Kelionė Biglio laivu*. Pirmąjį leidinio skyrių puošia Darwino por-

treto raižinys. Iš viso leidinyje spausdinamos 22 štrichinės graviūros ir piešiniai bei 6 nuotraukos. Visos iliustracijos lydimos aiškinamojo teksto. Archeologo Petro Tarasenos knygoje *Gimtoji senovė* specifinę mokslo populiarinimo medžiagą papildė 72 iliustracijos, iš jų 12 dokumentinių nuotraukų, vaizduojančių mūsų krašto piliakalnių. Mokslinių pažintinių iliustracijų gausu Nikolajaus Rubakino knygoje *Stebuklai ir paslaptys* (1925), *Iš tamsios praeities į šviesią ateitį* (1923). Žemėlapiams, vietovių nuotraukomis, portretų reprodukcijomis ir J. F. Harrabino piešiniais iliustruota Wellso *Pasaulio istorija* (1924, 1925).

Mokslo populiarinimo knygoje pagrindinis tekstas skirstomas į skyrius ir poskyrius. Siekdama atkreipti skaitytojo dėmesį į svarbesnę informaciją, bendrovė naudoja šriftinį teksto išskyrimą – kursyvą arba retinimą.

GROŽINĖ LITERATŪRA. Vertinant „Kultūros“ bendrovės išleistus lietuvių ir užsienio grožinės literatūros leidinius, visų pirma svarbu atsižvelgti į knygos formato parinkimą, jos įrišimo patvarumą (tai ilgam skaitymui skirti leidiniai). Kita grožinės literatūros apipavidalinimo ypatybė yra meninės iliustracijos ir puošybos elementai. Dailininkas, pasitelkęs meninės išraiškos priemonių įvairovę, iliustracijomis siekia perduoti savitą kūrinio sampratą.

Visų leidyklos parengtų grožinės literatūros kūrinių formatas vertikalus (vientelė išimtis – tautosakos rinkinys *Dainos*). Fiziologiškai nustatyta, kad jis yra patogiausias skaityti, laikant knygą rankoje⁴³. Formato dydį lėmė teksto apimtis. Itin nedideliu formatu išsiskiria Jovaro *Parinktosios eilės* (1923) (122 x 178).

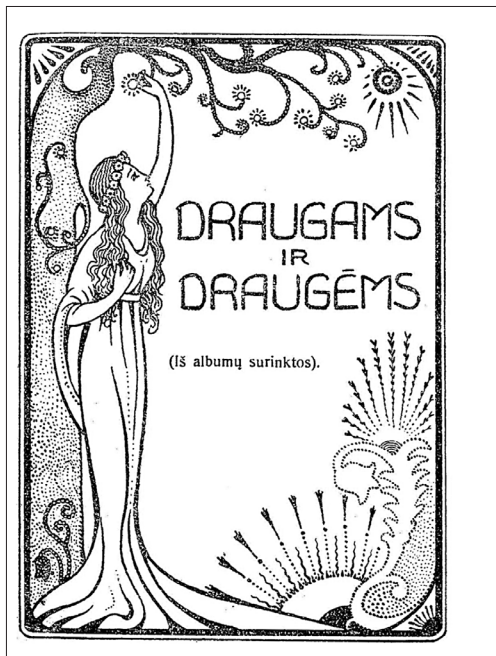
Beveik visas „Kultūros“ bendrovės grožinės literatūros knygas iliustravo, jų viršelius sukūrė Kazys Šimonis. Jo grafikoje stipriau juntamas XX a. pradžios modernio stiliaus poveikis ir liaudiška dailininko pasaulėjauta, naivaus mėgėjiško realizmo sandūra su tautinio ornamento dekoratyvia plastika. Pasak dailėtyrininkės Nijolės Tumėnienės, geriausios K. Šimonio grafikos savybės išryškėjo apipavidalinant tautosaką. Iliustracijos aiškios ir paprastos, lengvai suprantamos, jų pasakiškumas remiasi į realistinį pagrindą. Kompozicijos panašios: viena ar dvi figūros dažniausiai kairėje pusėje arba vaizduojamos profiliu centre, ornamentiško dekoratyvaus kaimo peizažo fone. Visas vaizdas dažnai rėminamas ornamentu⁴⁴.

Lietuvių tautosakos rinkinyje *Dainos* išryškėję pagrindiniai K. Šimonio grafikos pradai buvo plėtojami kituose jo iliustracinės grafikos darbuose. Stilizavimas ir simbolika itin sustiprėjo Jovaro *Parinktų eilių* (1923) ir A. Lasto *Lietuvos knygnešio likimas* (1925) grafikoje. *Parinktų eilių* atsklandos ir užsklandos daug kuo panašios į *Dainų* vinjetes. Jose perkuriama liaudies meno ornamentika, vaizduojami alegoriški moterų paveikslai, simboliniai saulės, aukuro, kanklių motyvai. A. Lasto

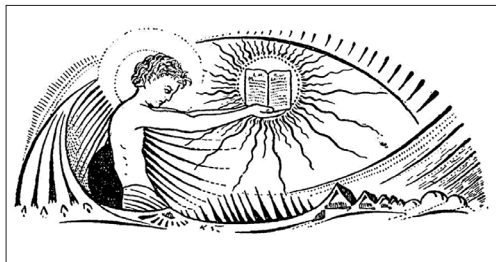
42 KORSAKAITĖ, išnaša 16, p. 247.

43 ZOVIEŅĖ, išnaša 18, p. 79.

44 TUMĖNIENĖ, Nijolė. [Įvadinis straipsnis]. Iš *Kazys Šimonis*: albumas. Vilnius, 2006, p. 18.

7 PAV. Dailininko Kazio Šimonio vinjetė Jovaro knygoje „Parinktosios eilės“ (1923)

8 PAV. Dailininko Kazio Šimonio vinjetė A. Lasto knygoje „Lietuvos knygnešio likimas“ (1925)

knygos vinjetėse figūros su deglu, kūju ir knyga įkūnija knygnešio temą⁴⁵.

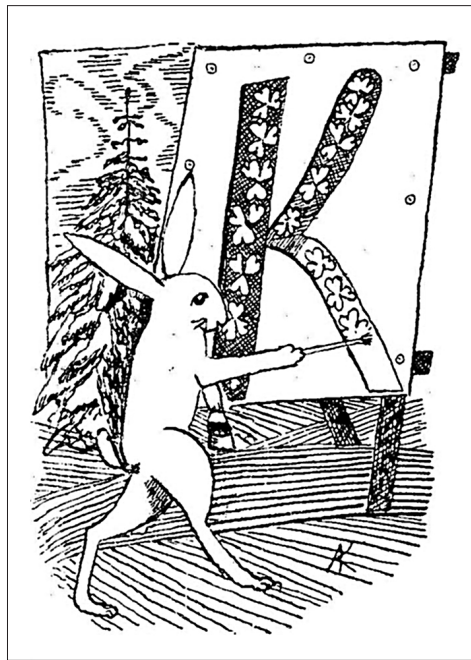
Alegorinės nuogos figūros gana naiviai išreiškia herojų jausmus K. Šimonio sukurtose R. Tagorės *Namų ir pasaulio* (1925) atsklandose ir užsklandose. Žmonių veiduose ir apdaruose išryškinamas rytietiškas koloritas. Jau anksčiau rytietiškus motyvus K. Šimonis panaudojo *Tūkstančio ir vienos nakties* (1923) iliustracijose, pasimokydamas iš ankstesnių užsieninių šios knygos iliustratorių. Anot dailėtyrininkės I. Korskaitės, dailininko darbai verstinėms knygoms skiriasi nuo iliustracijų originaliajai literatūrai, jie mažiau saviti, nusižiūrėti. Tą patį galima pasakyti ir apie Šimonio iliustruotą *Tarzaną*⁴⁶.

VAIKŲ LITERATŪRA. V. Žukas pabrėžia, kad „Kultūros“ bendrovė pirmoji ėmė rūpintis vaikų literatūra⁴⁷. Ji sudaro 15 proc. viso leidyklos repertuaro (26 leidiniai). Visos bendrovės parengtos knygos vaikams buvo gausiai iliustruotos, nors XX a. trečiajame dešimtmetyje dauguma Lietuvos leidėjų ir recenzentų į vaikų knygų iliustracijas dar žiūrėjo kaip į pageidautiną, bet neesminį priedą⁴⁸. „Kultūros“ bendrovė, užmezgusi ryšius su garsiomis Vokietijos vaikų knygų leidyklomis, parengė daugiau verstinių leidinių, kuriuose iliustracijos buvo perspausdinamos iš originalo. Tačiau leidybiniuose duomenyse ne visada nurodomos dailininkų pavardės, todėl kai kurių iš jų identifikuoti neįmanoma. Kai kurias vaikų knygas puošia skirtingos stilistikos iliustracijos. Pavyzdžiui, H. K. Anderseno knygoje *Lakštingala ir Pas Kristaus eglėlę* (1922) pirmoji pasaka iliustruojama tušu kurtomis

ilustracijomis, antroje spausdinamos pieštuku kurtos lakštinės iliustracijos.

Viena reikšmingesnių „Kultūros“ bendrovės knygų vaikams yra Ch. Perrault *Burtų pasaulis* (1923). Ją puošia garsaus prancūzų grafiko, vieno žymiausių ir produktyviausių XIX a. pabaigos knygų iliustratorių Paulio Gustave'o Doré medžio raižiniai. Iš viso spausdinama 10 signatūra pažymėtų iliustracijų, tačiau leidybiniuose duomenyse dailininkas nenurodomas.

Bendrovė yra išleidusi Aldonos Kazanavičienės, pasirašinėjusios Aidos slapyvardžiu, parengtą dviejų dalių eilėraščių ir apsakymų vaikams rinkinį *Jaunučiai daigeliai*. Pirmoji dalis pasirodė 1922 m., antroji – 1925 m. Abu leidiniai gausiai iliustruoti ir yra įdomūs tuo, kad juos apipavidalino šeimyninis dailininkų duetas. Pirmosios dalies prakalboje autorė pažymi, kad knygos viršelio, daugelio piešinių ir beveik visų brėžinių (išskyrus vieno) autorius yra Antanas Kazanavičius. Keletą grafikos kūrinių sukūrė pati autorė. Taip pat minima, kad kelios iliustracijos buvo perpausdintos iš rusų ir vokiečių leidinių. Dominuoja meninės iliustracijos, vinjetės, inicialinės raidės – iš viso 31 skirtingos stilistikos grafikos kūrinys. Antroje dalyje gausu sąlyginių iliustracijų – brėžinių ir schemų, paaiškinančių, kaip atlikti užduotis.

9 PAV. Dailininko Antano Kazanavičiaus vinjetė Aldonos Kazanavičienės knygoje „Jaunučiai daigeliai“ (1922)

POLIGRAFINĖS MEDŽIAGOS

Analizuojant „Kultūros“ bendrovės leidinius, dėmesys taip pat buvo kreipiamas į jų spaudos kokybę bei naudotas poligrafines medžiagas. Nustatyta, kad dauguma leidyklos knygų buvo spausdinama ant vidutinės kokybės popieriaus. Dažnai bendrovė tai pačiai knygai parinkdavo dviejų skirtingų rūšių popierių. Tuomet nuo popieriaus kokybės priklausė ir knygos kaina⁴⁵. Aukštos kokybės popieriumi pasižymi kai kurie Vokietijoje spausdinti bendrovės leidiniai,

45 KORSAKAITĖ, išnaša 16, p. 238.

46 Ten pat.

47 ŽUKAS, išnaša 2, p. 111.

48 KORSAKAITĖ, išnaša 32, p. 55–56.

pavyzdžiui, *Eglė žalčių karalienė* (1924), H. K. Anderseno *Lakštingala ir Pas Kristus eglėlę* (1922), S. Brašiškio *Raštas* (1922). Parenkant popierių buvo atsižvelgta į šiuose leidiniuose naudojamų iliustracijų pobūdį – toninės iliustracijos, siekiant jų ryškumo, spausdintos ant kreidinio spaudos popieriaus. Netinkamai parinkto popieriaus pavyzdžiais įvardytinos šios knygos: J. Barono *Gamtos pradžiamokslis* (1923) ir *Lapinas Reinekis* (1923). Leidiniuose panaudotas labai plonas popierius, dėl to iliustracijos persišviečia kitoje lapo pusėje ir kenkia teksto aiškumui. Labai nekokybiškos „Kultūros“ knygynėlio serijos knygų viršelių nuotraukos, nes jos atspausdintos ant rožinės spalvos prasto popieriaus.

70 proc. apžiūrėtų bendrovės leidinių yra minkštais arba pakietintais viršeliais. Tai bendra analizuojamo laikotarpio tendencija. Knygas įrišti kolenkoru, drobe arba oda buvo jų savininkų rūpestis. Laikotarpio pradžioje knygas įrišdavo amatininkai⁵⁰. Deja, analizuodama leidyklos leidinius straipsnio autorė susidūrė su knygų įrišimo nekultūra – kai kuriose knygose nebuvo paliktas originalus knygos viršelis. Todėl, pavyzdžiui, nagrinėdama dailininko K. Šimonio apipavidalintas E. Burroughso nuotykių romano *Tarzanas* 1-ąją (1924) ir 3-ąją (1927) dalis, straipsnio autorė negalėjo susipažinti su šių knygų viršeliais ir įvertinti, ar juos taip pat apipavidalino K. Šionis. Pažymėtina, kad „Kultūros“ bendrovė buvo linkusi dalį leidinių egzempliorių įrišti, tuomet knyga kietu viršeliu kainavo brangiau⁵¹. Įrišti leidinius vertė ir mokyklų bei bibliotekų reikalavimai.

Leidyklos knygų estetinę išvaizdą taip pat lėmė sukompletuotų sąsiuvinių tvirtinimo būdas. Dauguma „Kultūros“ bendrovės leidinių buvo susegami vielinėmis sankabėlėmis, kiti siuvami. Kai kuriuose spaudiniuose atvertus antraštinį lapą jos labai aiškiai matomos, pavyzdžiui, P. Giedravičiaus *Trumpame piešimo vadovėlyje* (1925). Laikui bėgant sankabėlės aprūdijo, palikdamos dėmes knygų viršeliuose ar puslapiuose. Kai kuriems leidiniams šis bloko sutvirtinimo būdas buvo netinkamas, pavyzdžiui, Š. Savičo ir B. Šumkauskio spaustuvėje išspausdintai knygai *Tūkstantis ir viena naktis* (1923). Dėl mažo knygos formato (125 x 190) jos apimtis išėjo labai didelė (298 puslapiai), be to, buvo naudojamas purus popierius ir vielinės sankabėlės nepajėgė susegti visų knygos lapų. Istorikė M. Urbšienė yra pažymėjusi, kad dėl knygos bloko susegimo sumažėja jos vidinės paraštės, tampa neįmanoma perskaityti paskutinių kairiojo ir pirmų dešiniojo puslapio žodžių. Autorė rekomendavo šį „knygai negarbingą“ bloko tvirtinimo būdą pakeisti siuvimu⁵².

Netvirtas knygos puslapių susegimas – tai ne vienintelis leidinio *Tūkstantis ir viena naktis* defektas. Labiausiai dėmesį atkreipia nelygus spaudos popieriaus sulankstymas ir supjaustymas – dėl to knygos bloke puslapiai yra nevienodo aukščio, daugelis trumpesni už knygos formatą. Dar vienas trūkumas – prastai ir netoly-

giai atspausdinti knygos atspaudai. Vienur spaudžiant tekstą dažų ant popieriaus pakliuvo per daug, raidės susiliejo, kitur dažų būta per mažai, tekstas liko iki galo neatspausdintas. Keliuose puslapiuose visas atspaudas pakrypęs į šoną. Panašūs spaudos defektai būdingi ir kitai Š. Savičo ir B. Šumkauskio spaustuvėje išspausdinti knygai – V. Šekspyro *Otelo* (1924).

Išvados

Šiaulių „Kultūros“ bendrovė savo leidybinę veiklą intensyviausiai plėtojo XX a. trečiajame dešimtmetyje. Šiuo laikotarpiu Lietuvos poligrafijos bazė buvo silpna, stigo profesionalių knygų grafikų. Tai lėmė gana žemą bendrą lietuviškosios knygos meninės kultūros lygį. „Kultūros“ bendrovė, ėmusi ieškoti palankesnių knygų gamybos sąlygų ir užmezgusi ryšius su Vokietijos leidyklomis bei spaustuvėmis, visgi sugebėjo išsiskirti menine savo leidžiamų knygų išvaizda. Nustatyta, kad iliustruotų leidinių dalis sudaro apie 70 proc. viso leidybinio bendrovės repertuaro. Plati tikslinė auditorija lėmė teminę-tipologinę repertuaro įvairovę, o skirtingos meninės leidinių koncepcijos – iliustracinės medžiagos įvairovę. Atskirų leidinių rūšių meninis apipavidalinimas paisė jų specifikos. Sekdama Vakarų Europos leidyklų pavyzdžiu, „Kultūros“ bendrovė apipavidalinti knygų ėmė kviestis Lietuvos dailininkus. Kazys Šimonis iliustravo daugiausia leidyklos leidinių – 17, viršelių apipavidalino mažiau – aštuonis. Iliustracijas, įvairius grafinius puošybos elementus jis kūrė grožinės literatūros, vaikų knygoms, elementoriams. Šio menininko kūryboje stipriau juntamas XX a. pradžios modernio stiliaus poveikis ir liaudiška pasaulėjauta, naivus mėgėjiškas realizmas ir tautinio ornamentu dekoratyvi plastika. Su „Kultūros“ bendrove siejasi ir pirmasis dailininko Gerardo Bagdonavičiaus grafikos etapas. 1924–1925 m. jis apipavidalino aštuonis bendrovės leidinius – daugiausia vadovėlių ir mokslo populiarinimo knygų. Meniška iliustruoti tokio pobūdžio leidinių viršeliai Lietuvoje dar buvo retenybė. G. Bagdonavičiaus stilistika daugiausia rėmėsi XX a. pradžios meno tendencijomis – secesija, modernu, rusų „Mir iskusstva“ grupuotės stilistika. Savo parengtus leidinius patys apipavidalino dailininkai Aldona ir Antanas Kazanavičiai, pedagogas Pranas Giedravičius.

Itin gera spaudos kokybė ir aukšta menine kultūra išsiskiria Vokietijoje spausdintos „Kultūros“ bendrovės knygos. Stipri kaimyninės šalies poligrafijos bazė suteikė didesnę popieriaus formatų, klišių ir reprodukcijų pasirinkimo, spalvotos ofsetinės spaudos galimybę. Spalvota spauda dėl jos brangumo buvo būdinga ne

49 ŽUKAS, išnaša 2, p. 129.

50 GLOSIENĖ, išnaša 8, lap. 84.

51 ŽUKAS, išnaša 2, p. 129.

52 URŠIENĖ, išnaša 15, p. 339.

visiems Lietuvos leidėjams. „Kultūros“ bendrovės išleista *Eglė žalčių karalienė* – tai pirmasis lietuvių liaudies pasakos leidimas su spalvotomis iliustracijomis. Knygos meno raidai Lietuvoje buvo reikšmingos Vokietijoje algrafijos technika išspausdintos lietuviškos paveikslėlių knygos su spalvotomis žinomų užsienio dailininkų litografijomis. Meniniu požiūriu dėl geros spaudos kokybės, didelio formato, gero popieriaus ir kietų viršelių jos lygiavosi į geriausius šio žanro Europos leidinius.

Šaltiniai ir literatūra

Nepublikuoti šaltiniai

1. GLOSIENĖ, Audronė. *Knygų leidyba ir platinimas Lietuvoje 1918–1940*: disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1992. VUB RS, f. 76–3360. 302 lap.
2. KOŽENEVSKAJA, Emilija. *Šiaulių „Kultūros“ bendrovės (1920–1937) knygų meninis apipavidalinimas*: bakalauro darbas. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2013. 91 p.
3. „Kultūros“ bendrovės laiškas Jonui Jablonskiui. Šiauliai. 1923, liepos 11. LMA VB RS, f. 62-5. 1 lap.
4. ZOVIENĖ, Danutė. *Lietuvos šiuolaikinės tiražinės knygų meniniai ypatumai*: disertacija. Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2009. LNB RS, f. 132–4731, 237 lap.

Literatūra

1. BUGAILIŠKIS, Peliksas. *Gyvenimo vieškeliais*: medžiaga istorijai. Vilnius: Kultūros ir švietimo m-jos leidybos centras, 1994. 536 p.
2. BUGAILIŠKIS, Peliksas. Naujų kelių beiškant. Iš *XXVII knygos mėgėjų metraštis*. Kaunas: [XXVII knygos mėgėjų draugija], 1937, t. 2, p. 71–80.
3. GALAUNĖ, Paulius. Knygų menas. *Baras*, 1925, nr. 1, p. 69–72.
4. GUDAITIS, Leonas. *Laiko balsai*: lietuvių literatūrinė spauda 1918–1923 metais. Vilnius: Vaga, 1985. 308 p.
5. JANKEVIČIŪTĖ, Giedrė. *Lietuvos grafika. The Graphic Arts in Lithuania, 1918–1940*. Vilnius: E. Karpavičiaus leidykla, 2008. 240 p. ISBN 978–9955–9650–9–1.
6. JEDZINSKIENĖ, Danutė. *Kazys Šimonis*. Vilnius: Vaga, 1986. 158 p.
7. *Knygos lietuvių kalba, 1918–1940*: kontrolinis sąrašas. Vilnius: Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Bibliografijos ir knygotyros centras, 1997–2002. T. 1: Knygos: A–Č, D–J, K, L–M, N–R, S–T, U–Ž.
8. Knygos titulo ir viršelio konstrukcija seniau ir dabar. *Spaudos menas*, 1934, nr. 1, p. 17–20. Parašas: J. S.
9. KORSAKAITĖ, Ingrida. Elementorių iliustravimas ir apipavidalinimas. Iš *Lietuviški elementoriai*. Kaunas: Šviesa, 2000, p. 105–138.
10. KORSAKAITĖ, Ingrida. *Gyvybinga grafikos tradicija*. Vilnius: Vaga, 1970. 236 p.
11. KORSAKAITĖ, Ingrida. Grafika. Iš *XX a. lietuvių dailės istorija*. Vilnius: Vaga, 1982, t. 1, p. 218–243.
12. KORSAKAITĖ, Ingrida. Iliustruotų vaikų knygų leidyba tarpukario Lietuvoje. *Menotyra*, 1996, nr. 1, p. 55–60. ISSN 1392-1002.
13. KORSAKAITĖ, Ingrida. Iš lietuviškų paveikslėlių knygų istorijos (1900–1930). *Knygotyra*, 1996, nr. 23 (30), p. 37–47. ISSN 0204-2061.
14. KORSAKAITĖ, Ingrida. XXVII knygos mėgėjai ir lietuvių knygos menas. Iš *XXVII knygos mėgėjų metraštis*. Kaunas: V. Staniulio knygynas, 2004, t. 3, p. 83–105.
15. Pirmasis mūsų žingsnis. *Spaustuvininkas*, 1923, nr. 1, p. 1
16. RIMKUS, Vytenis. „Kultūros“ bendrovės leidinių meninis vaizdas. Iš „Kultūros“ bendrovei –75:

- konferencijos, vykusios 1995 m. lapkričio 24 d. Šiaulių „Aušros“ muziejuje, pranešimai. Šiauliai: Šiaulių „Aušros“ muziejus, 1995, p. 15.
17. STONIENĖ, Vanda. *Lietuvos knyga ir visuomenė: nuo spaudos draudimo iki nepriklausomybės atkūrimo (1864–1990)*. Vilnius: Versus aureus, 2006. 128 p. ISBN 9955–699–14–0.
18. ŠIMONIS, Kazys. *Gyvenimo nuotrupos*. Vilnius: Valst. grož. literatūros leidykla, 1959. 207 p.
19. TUMĖNIENĖ, Nijolė. [Įvadinis straipsnis]. Iš *Kazys Šimonis*: albumas. Vilnius: Vaga, 2006, p. 8–23.
20. URBŠIENĖ, Marija. Lietuviškos knygos estetiškumas ir praktiškumas. *Židinys*, 1929, nr. 11, p. 336–342.
21. ŽUKAS, Vladas. *Bendrovės knygos leisti ir platinti, 1918–1940*. Vilnius: Baltos lankos, 1998. 352 p. ISBN 9986–861–65–9.

BOOK DESIGN OF THE COMPANY *KULTŪRA* (1920–1937) IN ŠIAULIAI

Emilija Koženevskaja

Summary

The company *Kultūra* (1920–1937) in Šiauliai was one of the largest and most significant Lithuanian interwar commercial publishers. During the first decade of Lithuanian independence it foresaw the need to provide the public with editions, which were improved in both content and form. The publishing house tried to make its books similar to the publications released in Western Europe from the artistic point of view.

The subject of the work is the Šiauliai company *Kultūra* book design from the artistic point of view. The aim is to determine design quality and characteristics of *Kultūra* books. The objectives are to explore the publishing activities of the company *Kultūra*; to analyze the company's *Kultūra* attitude towards the design of the books; to identify the main factors influencing the aesthetic appearance of *Kultūra* books; to explore the stylistic features of the main artists who illustrated and designed the covers of the books of the company *Kultūra*; to analyze the design of the main types of the *Kultūra* company books with regard to their specifics. In the research, both general scientific and special bibliography methods were used.

Analysis of primary the *Kultūra* company sources and scientific literature has led to the conclusion that considering difficult conditions of book production process and the lack of professional graphic artists in the third decade of the twentieth century, the company *Kultūra* was able to release quality books, meeting both the artistic and printing criteria of that time. Seventy percent of the company's books were illustrated. The broad target audience demanded the development of both thematic and typological diversity of the publishing repertoire. Different artistic concepts of book types resulted in a diversity of illustrative material. The books printed in Germany have both a more attractive artistic design and a higher printing quality. The company *Kultūra* was able to choose a larger size of paper, to get clichés and replicas as well as to use offset printing. It pursued cooperation

with the technically most powerful Lithuanian and foreign printing companies and invited artists to design covers and illustrate books. All this is sufficient proof of how seriously the company *Kultūra* regarded artistic book design. The books were illustrated mostly by the popular artist Kazys Šimonis, eight coloured covers were designed by famous artist of Šiauliai Gerardas Bagdonavičius. A few books were illustrated by the Lithuanian artists Aldona Kazanavičienė, Antanas Kazanavičius and Pranas Giedravičius. Other books were illustrated by foreign artists Wilhelm Busch, Franz Müller-Münster, Paul-Gustave Doré and others.

Įteikta 2014 m. liepos mėn.